

իշխանութեան տակ մտնելուն նշան էր :

Պ. Հովմս, քե որ չեմ սխալիր՝ 1845ին էր որ Անի գնաց. իր պատմութիւնը գրուած չեմ տեսած. բայց 1846ին Պարումէն անցնելու ատենս բարեհաճեցաւ ինքը Բագրատունեաց մայրաքաղաքին աւերակներուն մէջ ըրած ուղեւորութեանը վրայ ինծի բերնով քանի մը տեղեկութիւն տալ : Աւերակաց ուրուզիմը առաւ, եւ ընդարձակ նկարագրութիւն մը ըրաւ, որուն մէջ ուրիշ բաներէ գատ՝ Քեր-Փորքրին տուած տեղեկութեանց չափազանցութիւնը կը ցուցնէ. բայց արեւելեան լեզուաց տեղեակ ըլլալով՝ Անիի մահմետական արձանագրութեանց ոչ ձեւին եւ ոչ բուռն համար որոշ բան մը չկրցաւ ինծի ըսել :

Պ. Թեքսիէն կարծեմ քե Անիին ընդհանուր մէկ տեսքը միայն հրատարակեց. բայց այս կայ որ այն պատկերը կրնար աւելի օգտակար եւ աւելի գեղատեսիլ ըլլալ, եթէ քաշելու ատեն այնպիսի տեղ մը կենար՝ ուսկից բոլոր աւերակները կամ գէթ մնացած շէնքերուն մեծ մասը տեսնուէին. իսկ ինքը գոհ եղեր է պատին դրսի կողմէն մէկ կտորը քաշելով՝ որ նշանաւոր տեսք մը չունի :

(Շարայարութիւնը յաջորդ բերքին մէջ :)

M. Holms a été, si je ne me trompe, à Ani, en 1845; je n'ai jamais lu sa relation écrite, mais il a bien voulu me donner de vive voix, à mon passage par Batoum en 1846, quelques détails sur son excursion aux ruines de la capitale des Bagratides. Il a tracé le croquis des ruines et en a fait une description détaillée, où il prouve, entre autres, l'extrême exagération des renseignements fournis par sir Ker Porter; mais n'étant pas orientaliste, il n'a pu me dire rien de très-précis ni sur le nombre ni sur le caractère des inscriptions musulmanes d'Ani.

M. Texier, autant que je sache, n'a publié qu'une vue générale d'Ani, mais il faut convenir qu'elle pouvait être beaucoup plus instructive et même plus pittoresque, s'il avait choisi un point de vue qui lui aurait permis d'embrasser l'ensemble des ruines, ou du moins un plus grand nombre d'édifices conservés, tandis qu'il s'est borné à reproduire un pan du mur extérieur de la ville qui n'a rien de caractéristique.

(La suite au prochain numéro.)

ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ԱՄԷՆ ՄԱՐԴՈՒ ԵՒ ԱՄԷՆ ՀԱՍԱԿԻ ՕԳՏԱԿԱՐՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՀԱՐԿԱՌՈՒԹԻՒՆԸ. — ԱՐԳԱՍԻՔ ԳԵՏՈՒԹԵԱՆՅ ՅԵՐՈԳԱ :

Մարդս ընկերութեան համար ստեղծուած է. մինակ չկրնար երկրիս վրայ ապրիլ, միշտ ուրիշի մը կենակցութեան ու օգնութեանը կարօտ է : Մարդիկ երբոր իրարմէ գատուին ու մինակ մնան, կը տկարանան, կը մեռնին, կը փճանան. եթէ իրարու քով գան միաբանին, կուծովնան կը գօրանան, իրենց քշնամեացը կը յաղքեն, եւ շատ անգամ անոնցմէ օգուտ ալ կը քաղեն : Մարդկանց ձեռքը հլու հնազանդ գործիքներ դարձած են ահաւոր կայծակը, ջուրը, հանքերը, կրակն ու գոլորշին, որ բիւրաւոր զարմանալիք կը հանեն անոնցմէ, ու վայրենի եւ կատաղի կենդանիք իրենց բնական վայրենութիւնն ու կատաղութիւնը մոռնալով՝ հեզ ու կամակատար ծառաներ կըլլան իրենց :

Ի՞նչ է այս մեծ փոփոխութեան պատճառը. ինչո՞վ է որ բնական տկարութիւնը կը փոխուի՝ գօրութիւն կը դառնայ, եւ մարդը այնուհետեւ ոչ միայն իր նմանեացը, այլ նաեւ անրան կենդանեաց ու անշունչ արարածոց կիշխէ : — Դաստիարակութեամբ է որ մարդիկ իրարու հետ միանալով ուծովցան գօրացան, մտաւոր կարողութիւնն ընդարձակուեցաւ, ու բազմացան. մէկգմէկ հոգացին մեծցուցին, իրարու ձեռք տուին եղբայրօրէն, տգիտութենէ, անգործութենէ, տկարութենէ ու անկարողութենէ հանեցին : յս դաստիարակութեան առաջին պտուղն եղաւ լեզուն, որ որչափ մտաւոր կարողութիւններն ընդարձակուեցան եւ ընկերութեան անդամոց բիւր շատցաւ, այնչափ ալ անիկայ հարստացաւ ճոխա-

ցաւ. որչափ որ ընկերութիւնը բազմացաւ, եւ գործունեութեամբ ու միաբանութեամբ ծաղկեցաւ, այնչափ ալ լեզուն հարստացաւ, տեսակ տեսակ իմաստներ բացատրեց, այլ եւ այլ նիւթոց եւ առարկայից պատշաճ խոսքեր դրաւ, ու մարդկային մտքէն անցած անբիւ անհամար գաղափարներն ու խորին խորհուրդները արտայայտող եւ ճարտար նկարչի վրձինին պէս աչքերնուս առջեւ ճշգրտատիպ նկարող բառեր, մասնիկներ ու դարձուածքներ հնարեց. որով ձեւացան ու ծաղկեցան բարոյական, մտաւորական ու բնագացական գիտութիւնք: Ուրեմն առանց դաստիարակութեան չիք ընկերութիւն, չիք մարդկութիւն. այլ եւ եղած մարդիկն ալ առանց անոր կրկնութիւն ու կանոնական : Տղան իր դաստիարակութիւնը կընդունի մօրմէն, հօրմէն եւ բոլոր իր չորս կողմն եղած մարդիկներէն. մէկ վայրկեանի մէջ կը սովորի գայն ամենայն՝ զոր սովորելու համար տարիներ անցուցեր են իր նախնիքը: Բոլոր օրը կը դաստիարակուի տղան. քե որ ծնողքը կրթուած, ուսմունք սովորած են, քե որ լեզունին մաքուր ու անսխալ կը խօսին, քե որ քաղաքավար ու սիրելի կերպեր ունին, տղան ալ կըլլայ քաղաքավար, սիրելի, շնորհալի, եւ լեզուն մաքուր. իսկ եթէ ընդ հակառակն՝ ծնողքը անկիրք են ու տգէտ, եւ լեզուն սխալ կը խօսին, խեղճ տղայն ալ իրենց պէս կուպիտ՝ տգէտ կըլլայ, առանց կարող ըլլալու երկու խօսք իր մայրենի լեզուովը անսխալ գրուցել: Այս երկու տեսակ ծնողաց որդիքն ալ մի եւ նոյն ժամանակի մէջ՝ մի եւ նոյն աշխատանքով սովորեցան սովորածին. եւ սակայն ինչ մեծ տարբերութիւն կայ մէջերին: Տգէտ ծնողացմէ ծնած, եւ կամ յետ ծննդեան անկարող մարդկան ձեռքը յանձնուած տղայն ստիպուած է, քե որ կուգէ յետոյ անսխալ ու վայելուչ կերպով խօսիլ առանց ամաչելոյ, երկար ու տաժանելի աշխատանք ոչ միայն նորէն իր լեզուն սովորիլ, այլ նաեւ պզտիկուց մտքին մէջ դրոշմած ծուռ ու սխալ բառերն ու ոճերը մէկիկ մէկիկ շտկել, փոխել ու անոնց տեղ ուրիշ վայելուչները տալու որով: Այն միջոցին որ ասիկայ տգէտ ծնողացը սովորեցուցած նախակրթական բաները սովորելու ետեւ կըլլայ, անդին գիտուն ու բարեկիրք ծնողաց որդին նորանոր գիտութիւններով կը զարգանայ, եւ միտքը քաջախնամ պարտիզի մը պէս ամէն օր նոր ծաղիկ մը կը բլրանայ, նոր քաղցրաբոյր հոտ մը կը ծաւալէ:

Ըսածներէս ալ յայտնի կերեւայ որ նախնական

դաստիարակութիւնը անհրաժեշտ հարկաւոր է կենաց ապագայ յաջողութեանը: Թէոր ծնողք կիրք եւ ուսեալ են, առանց ամենեւին մէկ նեղութեան կրնան այս դաստիարակութիւնը իրենց որդւոցը տալ, այնպէս որ գուցէ երբեք իրենք ալ չիմանային իրենց որդւոցը կրթուիլն եւ ուսանիլը եթէ դժբախտաբար երբեմն երբեմն անոնց հասակակցաց անկրթութիւնն ու տգիտութիւնը իրենց աչքին չգարներ:

Եթէ որդեսէր մայրերը գիտնային որ իրենց դեռածին մանկանց ապագայ բախտն ու երջանկութիւնը իրենց անոնց տալու դաստիարակութեանն ու կրթութեանն կախուած է, որչափ արդեօք տարբեր կերպով կըմտածէին ուսման եւ կրթութեան վրայ, եւ որչափ աւելի սէր կունենային անոնց: Տղայք շատ աւելի բան իրենց մօրմէն կը սովորին ու կրթուին՝ քան քե իրենց հօրմէն, վասն զի գիշեր ցորեկ անոնց հետ են աւելի, անոնց վարժած են ուրախութիւններ, տրտմութիւններ, կարօտութիւններ, եւ սրտերնուն ամենագաղտնի խորհուրդներն անգամ յայտնելու. եւ այս բաներս բացատրելու լեզուն ալ դարձեալ անոնցմէ կը սովորին բոքովել եւ խօսել: Ապա ուրեմն պէտք է որ մայրերը ուսմունք սովորին ու կրթուին. եւ այս անտնօրինելի պարտք մըն է վրանին: Խնջ կըսեմ պարտք. ոչ, մանաւանդ քե երջանկութիւն մըն է: Եւ յիշաւի. իր երկանցը ծնունդը խնամելէն աւելի ինչ մեծ երջանկութիւն, ինչ մեծ ուրախութիւն կրնայ ըլլալ մօր մը համար, մանաւանդ երբոր փափաքի օր մը գանիկայ մեծցած, գիտութեամբք զարդարած, մարդկային ընկերութեան մէջ հոգաւորուած եւ հայրենեացը պարծանքներէն մէկը եղած տեսնելու: Ուստի եւ դժուարահասկընալի բան մի է քե ինչպէս մայր մը կարող կըլլայ իր երկանցը պտուղը օտար ստնտուի մը ձեռքը բողուլ, որ շատ անգամ տգէտ ու տոգորուած կըլլայ մարմնոյ եւ հոգւոյ ախտերով՝ զորս իր կաթին հետ խեղճ տղուն անարատ երակներուն մէջ ծաւալելով՝ կընէգայն մարմնով եւ մտքով հիւանդոտ, անպիտան իրեն անձին, անպիտան ու բեռն իր ընտանեաց, անպիտան ու բեռն նա եւ մարդկային ընկերութեան: Ադէկ որ մեր ազգին մայրերն եւրոպացի մարց շատերուն այս պարսաւելի սովորութեանը չեն հետեւիր, որուն շատ անգամ գլխաւոր պատճառն է իրենց անձնադիրութիւնը: Ոհ, քե որ մայրերը գիտնային մարդկային ընկերութեան մէջ ունեցած փառաւոր պաշտօնին, ինչ մեծ յառաջադիմութիւն կընէինք

իրենց ձեռքովը. քանի մը տարուան մէջ կերպարանափոխ կըլլար Հայոց ազգը, որով եւ իրենց պարծանաց վարդաբոյրը պսակն անբառամ :

Ամսագրոյս առաջին բերբերուն մէջ գրուցեր էինք. « Ազգի մը իսկական երջանկութեանը պատճառ՝ բարեկիրք գերդաստաններն են. բարեկիրք գերդաստան կազմողներն ալ մայրերն են. երանի այն ազգին որ մայրական դաստիարակութիւնը ծաղկեցընելու փոյթն ու խնամքը օրէ օր աւելցընելու կրնայի : » Արդ ուրախութեամբ սրտի կըփութանք յայտնելու որ մեր սիրելի ազգը կարօտ չէ եղեր մեր խօսքին. աղջիկ տղոց դաստիարակութեան եւ կրթութեան ամենահարկաւոր կարօտութիւնը բաւական լաւ հասկըցեր է. եւ ասոր յայտնի նոր ապացոյց մըն ալ մօտ օրերս տեսանք, երբոր Մասիս պատուական լրագրոյն մէջ կարդացինք աղջկանց դպրոցի մը կանգնուիլը Սամաթիոյ մէջ. տարակոյս չունինք որ բարեսէր եւ ուսումնասէր ազգայնոց խնամօքն ու ջանիւք օր յառաջ անոր բացուելուն աւետիսն ալ կառնունք, եւ մեր ուրախութիւնը կատարեալ կըլլայ :

Տղայն քանի որ կը մեծնայ, ինքիր վրայ վստահութիւն կառնու. որչափ աւելի սովորի, այնչափ քիչ կարօտութիւն կունենայ ուսուցչի. որչափ աւելի կարօտութիւններն ընդարձակուին, այնչափ աւելի կըհասկընայ մարդ ըլլալը : Ո՛վ որ լեզու մը կարդայ գիտէ, կարող է՝ եթէ կուզէ՝ գիտութիւն մը սովորիլ. բաւական է քէ գտնէ այնպիսի գրուածք մը որ այն գիտութեան վրայ պարզ ու դիւրիմաց ոճով խօսի : Սակայն եթէ նոյն գիտութեան ուսուցիչ կամ վարպետ մըն ալ գտնէ՝ գեշ ջրներ. վասն զի գծուութիւնը կըհեռացընէ ուսուցիչը, եռանդը կըվառէ, դժուարիմաց տեղերը բացատրելով՝ ճամբան կըկարճեցընէ, ու մոռցուած կտորները միտք կըձգէ :

Առանց ուսուցչի ալ կրնայ մէկը մի եւ նոյն բաները սովորիլ՝ քէ որ աշխատանքէ ու նեղութիւնէ չփախչի, քէ որ հաստատուն կամք ու անյողողող երկայնմտութիւն ունենայ. եւ տարակոյս չկայ որ իւր ջանքովնու աշխատութեամբը սովորածները շատ աւելի խորունկ կըտպաւորուին մտքին մէջ : Ուսուցիչը հարկաւոր է աւելի տկարամիտ, անհոգ ու իրենց դիւրութիւնը սիրող մարդկանց : Իր աշխատանքովը միայն կրնայ մարդս կատարեալ գիտուն ըլլալ : Ամենայն տաղանդաւոր, հանճարեղ եւ գիտնական մարդիկ իրենք զիրենք հասուցեր են այն կատարելութեան. իրենք իրենց անդու աշխատանքովը խելքերնին

սրեր, հանճարնին կրթեր բեղնաւորեր, եւ իրենց նմանեացը վրայ ունեցած գերազանցութիւննին ձեռք ձգեր են : Հարցուցէք Եւրոպայի ամենէն գիտուն, իմաստուն, բանիրուն, հանճարեղ եւ ճարտար մարդկանցը : հարցուցէք կըսեմ Քիւվիէ, Վոյթա, Հումպոլթ, Հերշել, Ֆրէյքըն, Արակոյ, Լամարքին, Կիզոյ, Պիոյ, Պապինէ, Վէլփոյ, Պեքլար, Ֆլաշա գիտուններուն եւ ուրիշ իմաստնոց քէ ուսկից է իրենց զարմանալի խելքը, գիտութիւնը եւ հանճարը. ամենքն ալ միաբերան կըպատասխանեն քէ յետ Աստուծոյ պարգեւին՝ մեր անձնական աշխատանքովը, մեր ճակտին քրտինքովը ձեռք բերեր ենք գիտցածնիս : Պիւֆոն հոգակաւոր բնապատումն ըսաւ. « Հանճարն երկարատեւ հանապազօրոյթիւն մի է, այսինքն երկարատեւ աշխատանք : » Երբոր Նեւտոնի հարցուցին քէ ինչ միջոցով աշխարհիս հրաշալի օրէնքները գտաւ, պատասխանեց. « Միշտ անոնց վրայ մտածելով : » Երնկ որ Անգղիոյ առաջին կարգի իմաստնոց մէկն է, որ երկու տարեկան եղած ժամանակը ջրի պէս կը կարդար, իննամեայ հասակին մէջ ինը լեզու եւ ամբողջ բուսաբանութիւնը գիտէր, սովորութիւն ըրած էր գրուցելու քէ « Ամէն մարդ կարող է ուրիշ մարդու ըրածն ընել. » ուստի եւ դժուարութիւն մը չկար որ կարենար գինքը մտքին մէջ դրածէն ետ կեցընել, որով եւ ամէն ուզածին կը հասներ՝ քէպէտ եւ շատ անգամ աշխատանօք : Երնկին պէս մենք ալ կըսենք քէ ամէն մարդ կարող է ուրիշ մարդուն ըրածն ընել. եւ այս ալ կաւելցընենք քէ ամէն սովորածն ալ գրեթէ կարող է սովորիլ, եւ այն՝ ամէն հասակի, ամէն տարիքի մէջ, բաւական է որ խոր ծերութեամբ մտաւոր կարողութիւնները պակսած կամ տկարացած չըլլան : Այս բանիս շատ համոզուած ենք, եւ մտքերնիս ալ դրած ենք որ եթէ կուզենք մեր ազգին ամբողջ հասարակութիւնը շուտով յուսաւորել, կրթել ու բարեկիրք ուսեալ եւ քաղաքակիրք ազգաց ու ժողովրդոց կարգն անցընել, մի միայն հնարքն է՝ առանց տղայոց դաստիարակութեան ու կրթութեան վրայ եղած գովելի ջանքէն ետ կենայու, չափահաս ու նաեւ տարեց անձանց սըրտին մէջ կրթութեան, ուսման եւ գիտութեանց նուիրական սիրոյն բոցը վառել, հասկըցընելով անոնց որ եթէ փափաք ու հաստատուն կամք ունենան տգիտութեան եւ ռամկութեան անպատիւ ու անարժան անունները վրաներնէն բօրափելու, եւ ուսումնասիրաց, գիտնոց, ուսումնականաց պատուաւոր խումբը մտնելու, կարող են կրթուիլ.

ուսում ու գիտութիւն սովորիլ, հասկընալ քե բնական աշխարհին ինչպէս ու ինչով շինուած է, ինչ են կապուտակ երկինքը զարդարող ու լուսաւորող ճառագայթաձէ փայլուն մարմինները, խելք հասցընել իրենց չորս դին պատած գեղածիծաղ բնութեան հրաշալւեացը, զորս անդադար կը տեսնեն, ու պատճառները չգիտնալով՝ անտարբեր աչքով կը նային. եւ միով բանիլ՝ անձնուրաց, օգտակար քաղաքացիք, անձնանուէր հայրենասէրք, միաբանասէր ու խաղաղասէր ազգասէրք, եւ ճշմարիտ որդեսէր ծնողք ըլլալ :

Որպէս զի ուսում եւ գիտութիւն սովորիլ ուզող չափահաս ազգայինք իրենց տարիքին մեծութեանը նայելով չյուսահատին, յիշեն միշտ մեծանուն գերմանացի Պոեռնաւ բժիշկը, եւ իրենց խրախուսիչ օրինակ առնուն զինքը, քաջ գիտելով, որ ոչ երբ հասակեն, այլ հաստատուն կամքէ, անդուշանքէ ու անխոնջ աշխատանքէ կախուած է մարդու կրթութիւնն ու յառաջադիմութիւնը : Ուրեւտասեւորող դարուն ամենէն անուանի բժիշկն էր Պոեռնաւ, եւ բժշկութեան արուեստը բոլորովին կերպարանափոխ ըրաւ, բարեկարգեց. զիտէք արդեօք որ բժշկութիւն սովորելու սկսած ժամանակը քանի տարեկան էր. քառասունը անցեր էր. եւ ինչպէս որ ռամիկ ու բան չգիտցող մարդկանց սովորութիւնն է ամէն բան ծաղրել, իր բարեկամներն ալ վրան ծիծաղելով կըսեն եղեր քե « Պոեռնաւ քառասունէն ետքը բժիշկ պիտի ըլլայ, բայց ափսոս որ զմեզ պիտի չբժշկէ. » եւ սակայն վրան շատ չանցաւ, իրենք ալ իմացան որ տարիքին չնայիր եղեր գիտութիւնը. եւ երջանիկ կըհամարէին իրենք զիրենք որ այնպիսի քաջարուեստ բժիշկ բարեկամ ունին, որ զիրենք ծանր ու վտանգաւոր հիւանդութիւններէ կազատէր :

Ուրեմն դարձեալ կըսենք. տարիքը բնաւ արգելք չէ. մարդ ամէն ժամանակ կրնայ ամէն ուզածը սովորիլ, միայն քե փափաք ու հաստատուն կամք ունենայ : Տարակոյս չունինք որ մեր ազգայինք լաւ հասկըցած ըլլալով որ հիմալուան ժամանակիս մէջ ամենամարկաւոր է գիտութիւնը, եւ առանց անոր զրեքէ անկարելի յաջող, բարեկեցիկ ու երջանիկ կեանք ունենալ, քե փափաք եւ քե հաստատուն կամք ունին մաքերնին կրթելու ու գիտութիւն սովորելու. կը տեսնեն ալ միանգամայն որ անոնցմով միայն ծաղկեր ու յառաջ եկեր են այն ամենայն ազգերն որոց վրայ կըզարմանան : Իրենց այս գովելի փափաքն եւ ազգօգուտ

դիտաւորութիւնը տեսնելով, անոնց եռանդն աւելի վառելու համար՝ բող մեր Աղաւսին ալ գիտութեանց եւրոպայի մէջ ըրած բազմապատիկ օգուտներն ու կենցաղօգուտ գիտութիւն վրայն հեգստան բռնելով գանոնք նկարագրէ երբեմն :

Եւրոպայի մէջ ճարտարութեան ու արուեստից այսչափ յառաջ երթալուն զլիաւոր ու առաջին պատճառ են ուսումնական գիտերը : ճարտարութիւնն իր հիմը անցեալ դարուն վերջերը գիտութեան վրայ հաստատելէն յետոյ ալ սկսաւ աներկիւղ յառաջադէմ ընթանալ, եւ ամէն մէկ առած քայլին նորանոր հրաշալւօք զամենքը հիացընել : Նախ շոգիին կամ գոլորշոյն սոսկալի ոյժն իմացուեցաւ. աչքերնուս առջեւ օդին մէջ ցնդելով աներեւոյթ եղած եւ աննշան բան մը կարծուած շոգին, գիտութեան ձեռքովն իմացուեցաւ որ հազարաւոր ձիերու ոյժն ու բոջուններէն աւելի արագութիւն ունի եղեր. այն հրաշալի ոյժն ու արագութիւնը նախ շոգենաւերու գործածուելով՝ առաջ ամիսներ քշած ճամբորդութիւնները մէկ քանի օրուան մէջ ըլլալ սկսան : Նոյն ոյժն ու զօրութիւնը հետ զնետէ գործատուներու շոգեշարժ գործեաց հաղորդուեցաւ, եւ բիւրաւոր մարդիկ անտանելի ու անբանական աշխատութիւններէ ազատեցան. իսկ երկաթուղիներով՝ ամբողջ քաղաքներ տեղէ տեղսկսաւ փոխադրել, բոլոր անցած երկիրները յաջողութիւն եւ հարստութիւն սփռելով :

Յետոյ ամխաքարէն կազը ելաւ, իր պայծառափայլ լուսովը մոմեղինաց լոյսը մթընցուց, ու Եւրոպայի քաղաքաց զիշերուան խաւարը փարատեց :

Արեւը մեր ամենէն ճարտար նկարչաց վրայ ունեցած գերազանցութիւնն ուզելով ցուցընել, անոնց փափաքած ու չկրցած ճշգրտեամբը որ եւ իցէ կերպարանք եւ տեսարան մեր արծաթագոծ բիթեղներուն ու բղբերուն վրայ նկարեց, որոց վրայ ապշեցանք, եւ տակերատիպ ու լուսանկար անուանեցինք :

Անդիէն ելեկտրականութիւնն ալ ճարտարութեան ձեռքը նոր զօրութիւն մը տուաւ. արեւուն պատկերահան ըլլալուն պէս ինքն ալ արձանագործ ըլլալը յայտնեց, բաւական է որ իրեն կաղապար մը ցուցընենք. որչափ ալ դժուարին ու ճարտարագործ ըլլայ այն, քիչ ատենի մէջ ուրիշ մետաղի վրայ ճշգրտատիպ կը հանէ արձանը : Արեւուն լուսոյն վրայ ալ կարծես քե նախանձելով՝ ելեկտրական լոյսը տուաւ մեզի, որ կազի

յուսկն շատ աւելի պայծառ է : Ուզելով լուսոյն արագութեանը հետ ալ մրցիլ, երկրագնաւիս մէկ ծայրէն մէկալը տարուելու լուրերուն պաշտօնն առաւ վրան, ու հեռագրական քելերուն վրայէն անտեսանելի կերպով մը վազելով, դիմացնեկածը՝ ցամաք երկիր, ովկիանոս, առանց դիտելու կրկորէ ու կանցնի, բաւական է որ սահմանեալ տեղը լուրը հասցընէ. հրաշայի սուրհանդակ : Այս ելելտրականութեան ձեռքովն ինչէր կարելի չէ ընել. այնպիսի զօրութիւն մի է, ուսկից յառաջ գալիք օգուտներն անկարելի բան է մէկէն գուշակելը :

Ո՛վ որ Լոնտրայի եւ Փարիզու արուեստահանդեսներուն ականատես ըլլալու բախտն ունեցաւ, այն բիւրագգի հրաշակերտ ձեռագործաց առջեւ ըսաւ անշուշտ մեզի հետ հիացմամբ քէ գիտութեան ձեռքովն ինչ հրաշքներ կը գործէ եղեր ճարտարութիւնը :

Այն արուեստահանդեսներուն մէջ պտըտողը քէ եւ ամենեւին մանր դիտողութիւն ընելու կարողութիւն չունենար, ինչ մեծ տարբերութիւն կը զըտներ Եւրոպայի ձեռագործացն ու Արեւելքէն եկած ձեռագործաց մէջ. երկինք ու երկիր. — ինչէ ասոր պատճառը. միքէ Արեւելքը չէ եղած Եւրոպան բարբարոսութենէն հանողը, ու ամէն տեսակ արուեստ սովորեցընողը. միքէ ամէն լաւ բանի օրինակը Արեւելքէն չէ առած Եւրոպա. ինչէն է ուրեմն որ հիմա վարպետն աշակերտ ու աշակերտը վարպետ եղեր՝ բարձր ի գլուխ կը պանծայ :

Մի միայն պատճառն այս է որ գիտութեան պայծառ ջանը, որ ատենով արեւելցոց միտքը կըլուսաւորէր, առջեւնէն ընկած կառաջնորդէր, եւ իրենց բողած հրաշակերտները շինելու ճամբան կըցուցընէր անոնց, հիմա մարած ու բանձրամած մոխրոյ տակ քաղուած է :

Որպիսի սրտաբուղիս օրհնենքներու եւ յաւերժական յիշատակի արժանի պիտի չըլլայ ուրեմն այն ձեռքն որ վրան պատած մոխիրը մէկդի առ-

նելով՝ նորէն տակի ջահին պայծառութիւնը դուրս հանէ. այն ատեն անտարակոյս վարպետը վերստին կեցէ իր վարդապետութեան արողը կը բազմի փառօք : Բայց ո՛վ պիտի ըլլայ այն օրհնեալ ձեռքը. — ո՛վ որ Արեւելքի ժողովրդոց մէջ ուսման սիրոյն հետ գիտութիւնները ծաւալէ :

Արդարեւ դժուարին գործ է այդ, եւ ի վեր քան զմերս կարողութիւն. բայց քեոր բոլոր Արեւելքի բազմաքիւ ժողովրդոցը ձեռնառու ըլլալը մեզի համար անկարելի է, մեր սեպհական ժողովրդեանը համար, մեր սիրելի Հայոց Ազգին համար գոնէ աշխատինք, անոր գիտութեան եւ իմաստութեան ղեռ նոր վառիլ սկսած ջանը բորբոքենք՝ լուսատու ամենեցուն : Այնպիսի ընթացք մը բռնենք, որ ամէն բան դիւրահաս եւ դիւրընտել ըլլայ նաեւ յետին ռամկին. եւ գիտութիւնն ու իմաստութիւնն որ մինչեւ հիմա գիտնոց ու իմաստնոց մենավաճառութիւնը դարձած է, ասկեց ետքը մեր ազգին մէջ ալ մինչեւ հասարակ խանութականին սիրելի բաժինն ու անգին ժառանգութիւնն ըլլայ :

Կըվերջացընենք խօսքերնիս՝ կրկնելով վերըստին քէ արդարեւ դժուարին գործ. բայց երէ կերպով մը վախճաններնուս հասնինք, այն է հասարակ ժողովրդեան սրտին մէջ ուսման եւ գիտութեանց գովելի եւ բազմաշահ սերը բորբոքելով ու բազմագուարճ ախորժակը վառելով՝ անոնց դժուարակոխ ու խրտեցուցիչ ճամբան մաքրենք, հարբենք, շտկենք ու դիւրացընենք, տարակոյս չկայ որ ոչ փոքր ինչ ծառայութիւն ըրած կըլլանք ազգերնուս. տարակոյս չկայ որ մեզի հետ գիտութեանց եւ ուսմանց քաղցրաբոյր ու ականապարար ծաղկանոցին մէջ պտըտելով գուարճացողներուն սիրելի եւ փափաքելի պիտի ըլլայ մեր աշխատանքը, որով եւ օգտակար : Ահա այս միայն է մեր սրտին փափաքը, այս միայն պիտի ըլլայ նաեւ մեր աշխատանաց ու ջանից արժանաւոր վարձքը :